
FEJEZETEK KÖZÉP-, KELET- ÉS DÉLKELET- EURÓPA TÖRTÉNETÉBŐL

A konzervatív politikai romantika bírálatához a posztszovjet Oroszországban

A. N. Medusevszkij írása elején hangsúlyozza, hogy a romantika eszméi különböző formában napjainkig léteznek. Előfeltételeit a társadalmi valóság és a társadalmi ideálok közötti ellentmondások képezik. A forradalmi és a konzervatív romantika heurisztikai alapjaiban hasonlítanak egymásra, azonban különböznek a jövőre vonatkozó koncepcióikban. A konzervatív politikai romantika a posztszovjet Oroszországban a kommunista rendszer és a Szovjetunió összeomlása utáni gyors és görcsös változásokra való reagálásként terjedt el. A szerző fontosnak tartja, hogy a szakemberek újra átgondolják a romantika elméleti tételeit, mai és jövőbeli historiográfiai és politikai szerepét. *Medusevszkij* kiemeli, hogy tanulmányában a politikai romantika elméleti alapjait, konceptuális eszközeit, társadalmi kezdeményezéseit és potenciális politikai következményeit szándékozik górcső alá venni.

A globális kommunikáció világában az információk mennyisége háttérmentesen megnőtt, viszont visszaesett minőségük. A romantikus felfogás leegyszerűsített magyarázat és érzelmi reakció az átmeneti időszak frusztrációjára, mint a társadalmi szükségletekre adott kognitív válasz. A romantikusok az általánosan elfogadott tudományos terminológia helyett új kognitív orientációt, új fogalmi rendszert és humán tudományi nyelvezetet próbálnak kialakítani. A modern oroszországi neokonzervatív politikai ideológia alapelvei: a racionalizmussal szembeállított retrospektív historizmus, az emocionális megközelítés a pártatlan helyett, a vallásos és morális értékek szemben a világiakkal és racionálisokkal, a hierarchikus társadalmi struktúra előtérbe helyezése a demokratikussal szemben, a történeti pesszimizmus az optimizmussal szemben és a globalizáció, a modernizáció és a nyugatosodás keltette társadalmi változásokkal kapcsolatos szkepticizmus. A szerző hangsúlyozza, hogy a modern konzervatív történeti romantika, amelyről több társadalomtudományi munka született (lásd a 4-9. jegyzetet), nem egyenes folytatása a klasszikus konzervativizmusnak, hanem a konzervatív tanok és a liberális, szocialista és nacionalista ideológiák sajátos

ötvözete. Agresszív formái az információcsere hiányán, az elidegenedésen, a bonyolult jelenségek leegyszerűsített magyarázatán és a társadalmi neurózisok szublimálódásán alapulnak. Kérdéses azonban az új romantikus koncepciók valós tartalma, historiográfiai hatásuk oka és az, hogy milyen politikai stratégiák, jogi és intézményi innovációk társulhatnak hozzá.

Az „oroszsországi civilizáció” és a „civilizációk harcának” elméleteit a romantikusok az orosz kultúra és geostratégia különlegességének magyarázatára használják. Ezek szerint Oroszország nem az európai civilizáció része, hanem egy önálló civilizáció. Az oroszországi civilizáció történeti küldetése az állandó geopolitikai ellenfelekkel szembeni védekezésben rejlik. A küzdelem a „globális Nyugat” (Nyugat-Európa, az USA és szövetségesei) és a „globális Kelet” (az összes többi ország) között folyik. Oroszországnak már a varégek betörésétől kezdve napjainkig nem voltak állandó szövetségesei, csak tartós ellenségei. Az európaizálódás és a globalizáció nem a világfejlődés terméke, hanem az orosz identitás lerombolására szolgáló kifinomult eszköz. Ebben a nézetrendszerben Nyugat és Kelet, államok és nemzetek szerint differenciálatlan felfogásával találkozunk, fókuszpontjában az amerikaellenességgel. A konzervatív romantikusok úgy vélik, hogy a mostani információs háborúk ugyanolyan kártékonyak, mint a korábbi hagyományos eszközökkel vívott küzdelmek. Az oroszországi civilizáció a „titkos világkormány” és a „globális pénzligarchia” akcióival szemben csak egy új birodalom létrehozásával menthető meg.

A posztsovjét Oroszországban a liberálisok és a konzervatívok vitájában központi helyet foglal el az ország Nyugat és Kelet közötti pozíciójának kérdése. A modernizáció konzervatív-romantikus felfogásába nem tartozik bele az európaizálódás (nyugatosodás), és védeni kell a hagyományos társadalmi értékeket. Ezen irányzat hívei követendő példaként azokat az országokat hozzák fel, amelyek a globalizálódó világban megőrzik saját nemzeti „identitásukat”. Elméletük Medusevszkij szerint egyrészt azon alapul, hogy azt tételezik, minden civilizációban vannak olyan értékek, amelyek megváltoztatásával az adott civilizáció léte kerül veszélybe, másrészt úgy vélik, hogy az orosz nép a nyugati formális jogi kultúrával szemben az igazságosság morális elveit testesíti meg, harmadrészt Oroszországban az állam és a társadalom kapcsolata nem szerződéses viszonyon, hanem a fő társadalmi aktorok és az államhatalom közötti „összhangon”, informális önszabályozó mechanizmuson nyugszik. A társadalomnak a globalizációval szembeni védelme náluk olyan gyakorlati következményekkel jár, mint a konfliktusok jogi megoldásának tagadása, az autarchikus állam apológiája, az információk szűrésének és a cenzúrának a felhasználása. Ezeket az „irányított demokráciájú” és autoriter modernizációjú nyugati országok konzervatív örökségéből merítik.

A nemzeti történelem romantikus verziója mély antropológiai szkepticizmussal átítatott relativizált társadalmi episztemológiát, nacionalizmust és historizmust foglal magába. Az előbbieket szerint a történeti narratívák mesterséges konstrukciók és a nemzeti tudat nem fogadja be mindegyiket. Így a felvilágosodás, a kapitalizmus, a globalizáció és az emberi jogok a nyugati civilizáció termékei és nem vihetők át más világrészekbe. A társadalmi jelenségek „nemzeti szellemben” történő magyarázata *N. Ja. Danylevszkij, N. A. Bergvajev, G. P. Fedotov* és mások örökségéhez fordulást jelenti. Az „orosz eszme” a konzervatív romantikusoknál modernizáció- és nyugatellenes. A nemzet történeti küldetését fatalista módon, mindenféle alternatívitás kizárásával értelmezik. Ráadásul ez a misszió korrelál az orosz történeti fejlődés „külön útjának” eszméjével. Az orosz államiság nem hasonlítható sem az európai, sem az ázsiai országokhoz. Fejlődését sajátos földrajzi, a társadalom és az állam működését meghatározó tényezők alakították. Medusevszkij úgy véli, hogy ezek a múltban valóban fontosak voltak, napjainkban azonban nem szabad túlértékelni hatásukat. A szerző hangsúlyozza a konzervatív romantikusok nemzetfelfogásának ellentmondásosságát és hiányosságát. Nem kapunk választ náluk a nemzeti identifikáció problémakörére, az állam és a nemzet, a demokrácia és a nacionalizmus összefüggéseire, az integráció és a dezintegráció, a föderalizmus és a regionalizmus kérdéseire, vagy sematikusan, leegyszerűsítetten és érintőlegesen tárgyalják ezeket. Az előbbieket látszik igazolni az a tételük, hogy az „oroszországi pravoszláv civilizációt” nem lehet észérvekkel magyarázni, az átvett nyugati intézmények idomulnak az orosz viszonyokhoz és azok között már másképp működnek.

A külön „orosz rendszernek” a nyugatitól eltérő, legfontosabb vonása a hatalom és a tulajdon egy centrumban való koncentrálódása és az államnak a társadalom feletti despotikus kontrollja. A társadalmat a „törvény diktatúrájával” ellenőrző állam nem alakulhat át normális jogállammá. Az egész orosz történelem az autokratikus, szilárd hatalom és a spontán dezintegrációs, „zavaros időszakok” ciklikus váltakozásából áll. Az utóbbiak azonban nem nyugati típusú polgári forradalmak (így az 1917-es oroszországi forradalom sem), hanem az állami kontroll erózióján és a hagyományok és a külső destruktív hatások konfliktusán alapuló események. A szerző úgy véli, hogy az állami destabilizációs időszakok magyarázatára a konzervatív romantikusok itt kvázimarxista megközelítést kapcsolnak össze a pszichoanalitikus terminológiával. A XVIII. századtól a XX. századig végighúzódó, az I. Pétertől az alkotmányos demokratákig kezdeményezett modernizációs célú reformokat úgy bírálják, mint szervesen és romboló lépéseket, amelyek

az utóbbi esetben a birodalom bukását okozták. A gorbacsovi peresztrojka és Jelcin radikális reformjai náluk nem a szovjet rendszer diszfunkciójának természetes következménye, hanem a nyugati ellenségek és a belső árulók által kiváltott „nemzeti katasztrófa”. Fordítva viszont, olyan személyiségek, mint IV. Iván, III. Sándor és Sztálin a nemzeti identitás pozitív szimbólumai. Eszmerendszerük igen lényeges eleme a sztálinizmus dicsőítése.

A modern konzervatív publicisztikában előkelő helyen szerepel az újkori oroszországi és kínai modernizációs stratégia sajátosságainak összevetése. Az utóbbinál azokat a jegyeket emelik ki, amelyek szerintük a modern orosz történelemből hiányoznak. Ilyenek: a nemzeti tradíció védelme a gyors és radikális változásoktól, a nyugati sztereotípiák „értelmetlen” másolásának elutasítása, a gazdasági és technikai elmaradottság leküzdése a nemzeti identitás alapelveinek feladása nélkül, a nyugati típusú demokrácia intézményeinek és az emberi jogi doktrínának az elvetése. Leegyszerűsítve a mai orosz politikai elitnek a kínai modernizációs modellt kellene követnie. Medusevszkij azonban rámutat, hogy a kutatások nem igazolják az orosz konzervatívok fenti következtetéseit. Kezdetben mind Kínában, mind Oroszországban (az 1911–1913-as polgári demokratikus forradalomig, ill. az 1917. februári forradalomig) a modernizálódásnak európai komponensei is voltak, sőt az 1949 utáni kommunista modelltől se zárták ki teljesen a külső kölcsönvételeket. Kína sem kerülte el a katasztrófális hibákat, és ott is, mint a szovjet államban, tömeges megtorlások zajlottak le. Mao után viszont a kínai politikai elit nyugati mintájú radikális reformot („forradalom felülről”) hajtott végre, ami gyors gazdasági növekedést és politikai stabilitást eredményezett. A konzervatív romantikusok nézetével szemben a kínai fejlődés épp a radikális modernizáció szükségességéről és a piacgazdaság elismeréséről szól. Posztszovjet vonatkozásban a mai Kína kulcsproblémája a gyors gazdasági fejlődés és a politikai reformok kapcsolata. Míg az orosz konzervatívok védik a kínai autoriter modernizációt, addig ellenfeleik elkerülhetetlennek tartják a piaci típusú gazdaság és a monolit politikai rendszer konfliktusát, az ideológiai, társadalmi válságot és a nemzetiségi szeparatizmus erősödését. Az utóbbiak befejezetlen kísérletről beszélnek, amelynek következő lépcsőfoka a jogállamra való áttérést eredményező politikai modernizáció lenne.

A posztszovjet restauráció konzervatív programjának fő részei: a kulturális és nemzeti megújulás, a társadalom szociális és gazdasági átalakítása és a politikai és alkotmányos változások. Az alapvető cél a nemzet erkölcsi újjászületése. A pozitív társadalmi értékek a hagyományos valláson, a nemzeti és kulturális identitás erősítésén, a patriotizmuson, a „hamisításoktól

megtisztított” oroszországi történelmen és az újjászervezett tudományos és oktatási rendszeren alapulnak. A mély mentális változásoknak nemcsak az ideológiai, hanem a szemiotikai (nyelvi) aspektusai is fontosak. A szerző rámutat, hogy ez egy mélyen nacionalista és klerikális jellegű program. A konzervatív programban lényegesek a gazdaság és a társadalom működésével kapcsolatos morális és vallásos alapelvek, a szolidaritás és a kölcsönös segítség, szembeállítva a bankok és a nemzetközi pénzügyi szervezetek monetarizmusával és spekulációs műveleteivel. A konzervatív romantikusok ugyan nem vetik el a magántulajdont, de társadalmi ellenőrzés alá helyezik, és érvelésükben itt hivatkoznak a korábbi oroszországi faluközösségi és a szovjet kolhozrendszerre. Az alkotmányos változások terén a pozitív jogi, az állam és az oktatás világi jellegével kapcsolatos és az ember- és szabadságjogi szűkítések lehet kiemelni. Az orosz szervek befolyásának erősítésével párhuzamosan fontosnak tartják a nemzetközi jogi intézmények szerepének és kompetenciájának korlátozását. A kialakuló rendszer legitimitása nem a demokratikus választáson, hanem az alattvalóknak az államhatalomhoz fűződő lojalitásán nyugszik. Az utóbbi a korábbi konzervatív, szocialista, nacionalista, szlavofil és eurázsiai eszmék eklektikus keverékét testesíti meg. Ez a romantikus nézetrendszer egyfelől jövőbelátó politikai vezető feltételez, másfelől parlament- és pártellenes.

Az átmeneti korszakra három politikai modernizációs, alkotmányos átalakítási stratégia alakult ki. A liberálisban a cél a nyugati típusú jogállam, a pragmatikusban a korlátozott pluralizmus, a konzervatívban a monarchikus, vagy diktatórikus jellegű, autoriter rendszer létrehozása. A konzervatív ideológusok olyan irányított demokráciát vázolnak fel, amiben az elnöki hatalomnak „monarchikus előjogai” lennének, ami hasonlítana az 1905-1917-es dumai monarchia látszatalkotmányos rendszerére. A társadalom és az állam „összhangjának” helyreállítására a konzervatívok olyan történeti intézmények visszaállítását ajánlják, mint az Országos Gyűlés, vagy az új alkotmány kidolgozására az Alkotmányozó Nemzetgyűlés. Sok konzervatív romantikus a konstitucionalizmust a kritikátlan európaizálódás mesterséges termékének tartja. Szerintük korlátozni kell a nem kormányzati szervezetek működését és az orosz identitást óvni kell az agresszív liberális nyugati kultúrától. Az alkotmányba és a törvényekbe olyan jogi normákat tennének, amelyek védik a nemzeti értékeket és konzervatív alapelveken nyugszanak.

Az új konzervatív politikai romantika nem egységes filozófia, vagy társadalmi gyakorlat, hanem ellentmondásokat tükröz és gyakorlati megvalósítása is nehézségekbe ütközik. Három fő irányzata: 1. a tiszta, régi módi, nem-

zeti történeti nosztalgián nyugszik, 2. az új romantika, amelyben eklektikus filozófiai alapon és az európai nacionalizmusból és a forradalom utáni orosz emigráns gondolkörből átvett alapelvekkel korunk problémáira is választ keresnek, 3. a radikális politikai romantika, amelynek hívei szélsőségesen nacionalisták, és az ellenfelek elnyomásával radikális rendszerváltást, „nemzeti küldetésű, konzervatív forradalmat” akarnak. A három irányzat közötti ellentmondások vitákat inspirálnak az oroszországi civilizációról, az orosz nemzetről, a történeti fejlődés szakaszairól, a történeti hagyományok szerepéről, az igazságszolgáltatás és a társadalmi igazságosság természetéről, a fokozatos átalakulás és a radikális konzervatív forradalom lehetőségeiről. Medusevszkij hangsúlyozza, hogy a posztszovjet társadalmat ugyanúgy, mint a többi átmeneti társadalmat kognitív disszonancia jellemzi. Ebben a helyzetben a konzervatív romantika fő társadalmi funkciója a szociális neurózisok kezelése és a hagyományos tudati elemeknek a megváltozott társadalmi körülményekhez való hozzáigazítása. Politikai elvrendszerként a konzervatív romantika új nemzeti morális és politikai értékek kialakítását és működtetését szolgálja.

A szerző hangsúlyozza, hogy az új politikai romantika éles ellentmondásban áll a modern tudománnyal. Az apokaliptikus látomások, a nemzetmentés eszméje és az önizoláció kizárja, hogy az oroszországi társadalom hatékonyan integrálódjon a globális világba és ez elidegenedéshez és hanyatláshoz vezet. Medusevszkij rámutat, hogy a posztszovjet konzervatív romantikában mély szakadék van egyfelől a stabil, homogén társadalom és a zárt állam eszméje, másfelől az új globalizációs és modernizációs tendenciák és a szabad információáramlás között. A konzervatív restauráció koncepciója mesterséges konstrukció, ami szemben áll a társadalmi és kognitív adaptáció új formáival. A szakmai közösség etikai válaszút előtt áll: vagy elfogadja a konzervatív tételeket, vagy bírálat tárgyává teszi. Ha az utóbbit választja, akkor a felsőoktatási reformban és a megújuló tudományos életben komoly szerepe lesz a szakmai és társadalmi gondolkodást korszerűsítő történettudománynak.

A. N. Medusevszkij: K krityike konzervatyivnoj politicseszkoj romantyiki v posztszovjetszkoj Rosszii. (A konzervatív politikai romantika bírálatához a posztszovjet Oroszországban). Rosszijszkaja Isztorija. 2012. 1. 3–16. o.

Kurunczi Jenő